

INGLIZ TILI VA UNING POLIETNIK XUSUSIYATLARI

Djumabayeva Shahnozaxon Zayitjon qizi¹

¹Farg'ona davlat universiteti ingliz tili yo'nalishi magistranti

Yusupova Sabohat A'zamjonovna²

²Farg'ona davlat Universiteti katta o'qituvchisi

djumabayevashahnozxon@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7519880>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-yanvar 2023 yil

Ma'qullandi: 07-yanvar 2023 yil

Nashr qilindi: 10-yanvar 2023 yil

KEY WORDS

Anglo-sakson qabilalari, lahjalar, zamonaviy ingliz tili, buyuk ko'chish, runik matnlar.

ABSTRACT

Bu maqola ingliz tilining paydo bo'lish va shu bilan birga rivojlanish bosqichlari, qaysi davrda qaysi xalqlar tomonidan qo'llanilganligi haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Ingliz tili tarixi- 5-asrda Britaniya aholisi gapirgan german qabilalaridan birining shevasi bo'lib, bir yarim ming yil ichida butun dunyo bo'ylab 2 milliarddan ortiq odam muloqot qiladigan tilga aylangan jarayondir.

Ingliz tili g'arbiy nemis tili bo'lib, miloddan avvalgi V-VII asrlarda Britaniyaga olib kelingan ingliz—Friz lahjalarlari asosida hozirgi Shimoliy-G'arbiy Germaniya, G'arbiy Daniya va Gollandiyaning nemis bosqinchilari va ko'chmanchilari tomonidan olib kelingan. Anglo-sakson davridagi qadimgi ingliz tili o'rta ingliz tiliga aylandi, u Norman istilosidan XV asr oxirigacha gapirildi. Ingliz tilining shakllanishiga 8-asrdan 9-asrgacha Britaniyani bosib olgan va mustamlaka qilgan skandinaviyaliklar gapirgan Shimoliy nemis tillari bilan aloqalar sezilarli ta'sir ko'rsatdi; bu aloqa ko'plab leksik qarz olish va grammatik soddalashtirishga olib keldi. Ingliz tilida Anglo-Norman tiliga aylangan qadimgi Norman tilida so'zlashadigan normanlarning fathlari tilga ta'sir ko'rsatdi. Norman va fransuz tilidagi ko'plab qarzlar cherkov va sud tizimiga tegishli til lug'atiga kiritilgan. O'rta ingliz davrida o'rnatilgan imlo tizimi bugungi kunda ham qo'llanilmoqda.

Dastlabki zamonaviy ingliz tili — Shekspir tili taxminan 1500 yildan beri keng tarqalgan. Unda uyg'onish davridagi lotin va qadimgi yunon tillaridan olingan ko'plab qarzlar, shuningdek, boshqa Yevropa tillaridan, shu jumladan fransuz, nemis va golland tillaridan olingan qarzlar aks etgan. Ushbu davrda talaffuzdagi o'zgarishlar "unlilarning buyuk siljishi" ni (XIV—XV asrlarda ingliz tilidagi fonetik o'zgarishlar) o'z ichiga olgan bo'lib, bu uzun unlilarning xususiyatlariga ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda ham gapirilayotgan zamonaviy ingliz tili XVII asr oxiridan beri qo'llanilib kelinmoqda. Britaniya mustamlakasidan beri ingliz tili Buyuk Britaniya, Irlandiya, AQSh, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Hindiston, Afrikaning bir qismi va boshqa mamlakatlarda keng tarqaldi. Hozirgi vaqtda u millatlararo aloqa vositasi hisoblanadi.

Qadimgi ingliz Tili buyuk Britaniyaning turli hududlarida tashkil etilgan anglo-sakson qirolliklarining kelib chiqishini aks ettiruvchi turli xil lahjalar guruhlarini o'z ichiga olgan.

Natijada, tilning g'arbiy sakson lahjasi dominant bo'lib qoldi. Qadimgi ingliz tili o'rta ingliz tiliga katta ta'sir ko'rsatdi. Ingliz tilining bir turi Shotlandiya tilidir. Bu an'anaviy ravishda Shotlandiya va Shimoliy Irlandiyaning ba'zi hududlarida gapiriladi. Ba'zan u mustaqil til sifatida qaraladi. Ingliz tili Shimoliy Yevropadagi german xalqlarining tillarida ildiz otgan. Rim imperiyasi davrida Germaniyaning aksariyat aholi punktlari Rimdan mustaqil bo'lib qolishdi, garchi ba'zi janubi-g'arbiy hududlar imperiyaning bir qismi bo'lgan. Ba'zi nemislar Rim armiyasida xizmat qilishgan. Tungras, batavas va frizlar kabi german qabilalarining qo'shinlari Britaniyada Rim hukmronligi ostida xizmat qilishgan. G'arbiy Rim imperiyasining qulashi bilan xalqlarning Buyuk ko'chishi davrida nemis aholi punktlari kengaydi.

Dastlab Buyuk Britaniyada joylashgan german xalqlari gapiradigan tillar german tillari oilasining g'arbiy german filialining bir qismi edi. Ular zamonaviy Daniya, Shimoliy-g'arbiy Germaniya va Gollandiyaning Shimoliy xalqlari gapiradigan ingveon tillari guruhining (ingevon german qabilalarining katta guruhi nomi bilan atalgan) lahjalaridan iborat edi. Qadimgi ingliz va qadimgi rus tillari o'rtasidagi ba'zi o'xshashliklar tufayli ushbu guruh ingliz-Friz tillari deb nomlangan.

Miloddan avvalgi 800 yil atrofida hind — evropaliklarning vakillari-keltlar materikdan Britaniyaga ko'chib o'tdilar. Ushbu hududda ulardan oldin yashagan odamlar ingliz tilida hech qanday iz qoldirmadilar.

Miloddan avvalgi 55-54 yillarda Britaniyada rimliklar paydo bo'ldi. Gay Yuliy Tsezar bu erda ikkita kampaniya o'tkazdi. Miloddan avvalgi 44 yilda Britaniya Rim imperiyasining provinsiyasi deb e'lon qilindi. Orolga imperatorlar Klavdiy, Hadrian, Septimius Severus tashrif buyurishdi.

Imperator Honoriusning buyrug'i bilan Britaniya Rim viloyati bo'lishni to'xtatdi. 449 yilda Angliya, sakslar, yuta va frizlarning german qabilalari Buyuk Britaniyaga kirib kelishdi. Ingliz-sakson lahjasi keltlar tilini kundalik foydalanishdan siqib chiqara boshladi. Zamonaviy ingliz tilida ingliz aholi punktlari va suv havzalarining nomlari ingliz tiliga qaytadi. Masalan, Avon (Avon — kelt tilida "Daryo").

Nemis ko'chmanchilarining lahjalaridan kelajakda ingliz-sakson deb nomlanadigan til yaratildi, endi u ko'pincha qadimgi ingliz tili deb nomlanadi. Bu til kelt va lotin tillarini Rim Britaniyasidan, buyuk Britaniyaning aksariyat hududlaridan, keyinchalik Angliya Qirolligiga kirgan, kelt tillari esa Shotlandiya, Uels va Kornuoll hududlarida saqlanib qolgan. Nemislar orqali ingliz tili bir nechta lotin so'zlarini oldi: "sharob" — lat. vinum; nok "nok" - lat. Pirum; "qalampir" - lat. piper.

Bugungi kunga kelib, qadimgi ingliz tili qisman zamonaviy ingliz lahjalarida saqlanib qolgan. Tilning to'rtta asosiy lahjalariga quyidagilar kiradi: mercian (Mercia Anglo-sakson Qirolligining tili), Nortumbriya (Notumbriya o'rta asrlar Qirolligining tili), Kentish (kent Qirolligining tili) va g'arbiy Saksoniya; ikkinchisi qadimgi ingliz davrida adabiy me'yorning asosini tashkil etdi. Garchi O'rta ingliz va zamonaviy ingliz tillarining dominant shakllari Mercia lahjasiga aylandi.

Qadimgi ingliz tilida birinchi marta ingliz-sakson runlari (runik alifbo deb nomlanuvchi) deb nomlangan runik matnlar yozilgan, keyinchalik ular qadimgi ingliz lotin alifbosi bilan almashtirilgan. Qadimgi ingliz tilida Buyuk Alfred davridagi ko'plab asarlar yozilgan. Qadimgi ingliz tilida saqlanib qolgan eng mashhur asar-noma'lum shoir tomonidan yaratilgan "Beowulf" dostoni.

Qadimgi ingliz davrining adabiy yodgorligi Anglo-sakson xronikasi edi. Bu bitta kitobga birlashtirilgan bir qator voqealar yozuvlarini aks ettiradi. Ushbu yozuvlar 7-asrdan boshlab Anglo-sakson monastirlarida olib borilgan. 9-asrning ikkinchi yarmida u Vesseks Angliya poytaxti Vinchesterda to'ldirildi.

Otamiz ibodati qadimgi ingliz va zamonaviy ingliz tillarida shunday yozilgan:

Qadimgi ingliz tilida:

Fæder ure þu þe eart on heofonum,
sie þin nama gehalgod.

To becume þin riçe,
geweorþe ðin willa, on eorðan swa swa on heofenum.

Urne gedæghwamlican hlaf sele us todæg,
and forgief us ure gyltas, swa swa we forgiefað urum gyltendum.

And ne gēlæd þu us on costnunge, ac alies us of yfele. Sōþlice.

Zamonaviy imloda:

Father ours, thou that art in heaven,
Hallowed be thy name.

Come thy rich (kingdom),
Worth (manifest) thy will, on earth also as in heaven.

Our daily loaf sell (give) us today,
and forgive us our guilts as also we forgive our guilty. :

And 'ne lead' (lead not) thou us in temptation, but loose (release) us of evil. Soothly.

600-yillarda buyuk Papa Gregori I rohib Avgustin — "Angliya havoriysi" Xushxabarini va'z qilish uchun Britaniyaga yubordi. O'sha paytda ingliz-sakson bosqinchilari butparast edilar va nasroniylikka dushman edilar. Avgustin va uning yordamchilarining faoliyati muvaffaqiyatli bo'ldi. Kent qiroli Ethelbert nasroniyligni qabul qilib, Kanterberida xristian cherkovini qurdi (Canterbury, lat. Kantuariya) va Avgustinning o'zi Kanterberi arxiyepiskopiga aylandi.

Xristianlikning qabul qilinishi bilan qadimgi ingliz tiliga 400 dan ortiq lotin tilidagi qarzlar, shu jumladan master, priest, paper, school kabi so'zlar kiritilgan; ko'plab yunoncha qarzlar (cherkov yunoncha *ῥακή* so'zidan — "Rabbiy (uy)"; Bishop yunoncha "qo'riqchi" so'zidan "episkop").

Zamonaviy ingliz tilida tez-tez ishlatiladigan so'zlarning yarmiga yaqini qadimgi ingliz ildizlariga ega. Qadimgi ingliz tili grammatikasida zamonaviy ingliz tiliga qaraganda ancha ko'p pasayishlar bo'lgan, so'z tartibining tipologiyasi erkinroq bo'lgan, grammatik jihatdan til Germaniyaning zamonaviy tiliga juda o'xshash edi. Qadimgi ingliz tili asta-sekin o'rta ingliz tiliga o'tdi, 1066 yilda Norman fathidan so'ng, fransuz tilining qadimgi Norman lahjasi paydo bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бродович О.И. Диалектная вариативность английского языка: аспекты теории. Л., 1988
2. Леонтьева С.Ф. Теоретическая фонетика английского языка. – М.: Высшая школа, 1988.
3. Маковский М.М. Английская диалектология. Современные английские диалекты Великобритании. М., 1980
4. Теоретическая фонетика английского языка: Учебник для студентов институтов и

- факультетов иностранных языков/ М.А. Соколова, К.П. Гинтовт, И.С. Тихонова, Р.М. Тихонова. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. – 266с.
5. Торсуев Г.П. – Вопросы фонетической структуры слова. М. – Л., 1962.
6. Шахбагова Д.А. Фонетические особенности произносительных вариантов английского языка. М., 1982
7. Abluazizov A.A. English phonetics A theoretical course. 2-edition. Tashkent, 2006.
8. Alimardanov R.A. – Pronunciation theory of English, Tashkent, 2009.
9. Allen B.H., Linn M.D. Dialect and language variation, Orlando, 1986
10. Brook G.L. English Dialects, Oxford Un. Press, 1963
11. Brook G.L. Varieties of English, Lnd, 1977
12. Cheshire J. Variation in an English dialect. A sociolinguistic study, Cambridge Un. Press, 1982
13. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language, Cambridge, 1995
14. D. Jones . An outline of English phonetics, 9th ed, Cambridge, 1960
15. D. Jones. The pronunciation of English – Cambridge, 1967
16. Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English, Lnd, 1981
17. Yusupova, S. (2022). ИЖТИМОЙ ГУРУХЛАРДА ҲУРМАТ КАТЕГОРИЯСИ ИФОДАЛАШ. Science and innovation, 1(B5), 350-352.
18. A'zamjonovna, Y. S. (2022). INGLIZ TILIDA EMOTSIYALARNING GRAMMATIK IFODALANISHI. PEDAGOGS jurnali, 20(2), 65-68.
19. To'lanboyeva, G., Yusupova, S., & Mirzayeva, D. (2022, November). CULTURE AND LINGUISTICS. RELATIONSHIPS. In INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS. (Vol. 1, No. 6, pp. 82-88).
20. M. Axunova, & S. Yusupova (2022). SON KATEGORIYASINING QO'LLANILISHI VA UNING INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QIYOSLANISHI. Science and innovation, 1 (B7), 736-739.
21. G. Tolanboyeva, & S. Yusupova (2022). LINGVOKULTUROLOGIYA O'RGANILISH TARIXI. Science and innovation, 1 (B6), 540-543.
22. Юсупова, С. А. (2022, September). ЎЗБЕК ТИЛИ ТИПОЛОГИЯСИДА ҲУРМАТ КАТЕГОРИЯСИ. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE" THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS" (Vol. 1, No. 1, pp. 10-14).
23. Юсупова, С. А. (2022, September). ЎЗБЕК ТИЛИДА ҲУРМАТ ИФОДАЛАШНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION" (Vol. 1, No. 1, pp. 10-14).
24. Sabohatxon, Y., Zilolaxon, T. Y., & Shaxlo, Y. L. (2022). EXPRESSION OF METAPHOR IN DIFFERENT SYSTEM LANGUAGES. RESEARCH AND EDUCATION, 1(2), 209-212.
25. A'zamjonovna, Y. S. (2022). GARRI POTTER HIKOYASIDA ME'MORCHILIK. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 1103-1104.
26. Mukhammad, K. K., & ogli Melikuziev, A. L. (2022, December). THE ESSENCE OF NONVERBAL COMMUNICATION. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 19, pp. 91-93).
27. Maftuna Erkin qizi, J. ., Kamilla Andreyevna, P. ., Sabohat A'zamjonovna, Y., & Farhod Faxriddinovich, U. . (2022). MEDIA DISCOURSE FEATURES. Scientific Impulse, 1(3), 561-565.

28. Odilova Mavluda To'lg'injon Qizi, & Yusupova Sabohatxon A'Zamjonovna (2022). JAMAL KAMAL'S TRANSLATION OF SHAKESPEARE'S WORKS. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1 (12), 101-104.
29. S. Yusupova, & M. Odilova (2022). THE ROLE OF WILLIAM SHAKESPEARE IN WORLD LITERATURE. Science and innovation, 1 (B8), 1859-1862.

